

თავი IV “თერგდალეულები” და ქართული ნაციონალური პროექტი

ისტორიულ კვლევებში ხშირია ისეთი ცნებების თუ მოვლენების აღრევა, როგორც არის ნაციონალიზმი და ეროვნული მოძრაობა. ბევრი მკვლევარი ნაციონალიზმს იმპერიის წინააღმდეგ კოლონიზებული ხალხის საპროტესტო გამოსვლებს უწოდებს და, როგორც ცნობილი ისტორიკოსი რონალდ გრიგორ სიუნი (Sunny) მიიჩნევს, ნაკლებად ცდილობს ამ ფენომენის საფუძვლიან ანალიზს (Sunny 1998: 113). უნდა აღინიშნოს, რომ ეროვნული მოძრაობა, იმ გაგებით, რომლითაც ის ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოიყენება, ნაციონალიზმის მნიშვნელოვან, თუმცა, მაინც, ერთ-ერთ მახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ. ნაციონალიზმის წარმოქმნას გარკვეული წინაპირობები სჭირდება, რომლებიც, ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების გამო, XIX საუკუნის 60-იანი წლებში ყალიბდება, სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც საზოგადოებრივ ასპარეზზე “თერგდალეულებად” წოდებული თაობა გამოდის. სიუნის სიტყვით, ამ პერიოდიდან იწყება საქართველოში პოლიტიკური საზოგადოების ჩამოყალიბება.

იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მიერ ლიბერალური რეფორმების გატარება და “თერგდალეულთა” თაობის ასპარეზზე გამოსვლა დროში თანხვედება ერთმანეთს. რეფორმებმა, რომლებზეც უკვე ვისაუბრეთ, წარმოქმნა ობიექტური წინაპირობები ნაციონალიზმის ჩამოსაყალიბებლად. ამას დაემატა ზოგადად იმპერიულ სივრცეში (თუ სივრცეებში) მიმდინარე პროცესები და “თერგდალეულთა” მიერ შემოთავაზებული, საზოგადოების განვითარების სრულიად ახლებური კონცეფცია, რომლის მიხედვით, ნაციონალური იდენტობა უნდა გამხდარიყო ლოიალობის უმთავრესი სუბიექტი რელიგიურ, რეგიონულ თუ სხვა სახის იდენტობებთან შედარებით. მოდერნული, სეკულარული ქართული ნაციონალური ცნობიერება მრავალფეროვანი პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული დინებების პროდუქტია. ნაციონალიზმის ფორმირება უფრო მეტია,

ვიდრე დანაწევრებული პოლიტიკური ორგანიზმის ხელახალი შეკავშირება, რასაც XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რუსული იმპერიული მმართველობის დროს მიაღწია საქართველომ. პროცესის დასაწყებად აუცილებელია ლიდერების მხრიდან მიზანმიმართული ინტელექტუალური მუშაობა, პოლიტიკური აქტივობა, საზოგადოების მობილიზაცია. მოძრაობის პირველი ეტაპი კულტურული ნაციონალიზმის ჩამოყალიბებაა, ხოლო შემდგომში წინა პლანზე სახელმწიფოებრიობის საფუძვლებისა და პოლიტიკური ავტონომიის შექმნისკენ სწრაფვა იწევს. XIX საუკუნეში ჩამოყალიბებული ნაციონალიზმის სახეობები არა ბუნებრივი მოცემულობა, არამედ გააზრებული ქმედების, ნაციონალური პროექტების რეალიზების შედეგია.

ეროვნულობის გადარჩენისა და კულტურის აღორძინებისთვის ზრუნვა თერგდალეულთა ფილოსოფიის ქვაკუთხედი გახლდათ. ეს ყველგან იგრძნობოდა და ნათლად ჩანდა. მათმა პრაქტიკულმა მუშაობამ, უშუალო მონაწილეობამ განათლების, კულტურისა და ეკონომიკის განვითარების საქმეში საფუძველი ჩაუყარა ქართველთა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ერთიანობას. მიუხედავად განსხვავებული აქცენტებისა, ყველა თერგდალეული მოითხოვდა ეროვნულ თანხმობას და რეალურად მუშაობდა იმისთვის, რომ ქართველ ხალხში სამოქალაქო და ნაციონალური თვითშეგნება გაეღრმავებინა (ჯონსი 2007: 58-59)

მოროსლავ ჰროშის მოდელის მიხედვით, ნაციონალიზმი, ჩამოყალიბების პროცესში, შემდეგ ეტაპებს გადის: პირველი (A), ეს არის კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბებისკენ სწრაფვა, რაც მოიცავს ენის რეფორმას, ეროვნული ისტორიის აქტივაციას და მისი როლის გაძლიერებას; მეორე (B) – “პატრიოტების” ჯგუფის მიერ შექმნილი ეროვნული იდეის საგანმანათლებლო დაწესებულებების (სკოლების) და პრესის საშუალებით ხალხამდე მიტანა და მესამე (C) – საზოგადოების საყოველთაო მობილიზაცია. ემპირიული მასალის განხილვისას გამოჩნდება, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დაწყებული მოძრაობა, შესაძლოა, გარკვეული

თავისებურებებით, მაგრამ მაინც მკაფიოდ თავსდება წარმოდგენილ მოდელში. “თერგდალეულების” ნაციონალური პროექტი სწორედ ამ მიმართულებით განვითარდა.

XIX საუკუნის 60-იან წლებში ჩამოყალიბებული ქართული ნაციონალური პროექტის მიმართულებები, უმთავრესად, ილია ჭავჭავაძემ განსაზღვრა. 1881 წლის “შინაურ მიმოხილვაში”, რომელიც “ივერიაში” გამოქვეყნდა, წარმოდგენილია სამოქმედო გეგმა, საზოგადოებრივი მოძრაობის ძირითადი პრიორიტეტები:

“დაცემულის ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოვლის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან” (ბაქრაძე 2006: 37). ანუ ნაციონალური თვითგამორკვევა და უსაფრთხოების (შემღებისდაგვარად) უზრუნველყოფა. ილიას აზრით, ნებისმიერი სახის საქმიანობა ამ მიზნის მიღწევისკენ უნდა ყოფილიყო მიმართული, იქნებოდა ეს ბანკის შექმნა, თეატრის თუ სკოლის დაარსება.

საზოგადოების განათლებით უზრუნველყოფა, განსაკუთრებით - ახალგაზრდა თაობისა. რაც ძალიან მნიშვნელოვანია, მათი ორიენტირი ამ საქმეში ევროპა უნდა ყოფილიყო – ახალმა თაობამ ძირეულად უნდა შეისწავლოს “ევროპული მეცნიერება, წინ გამძღვაროს ევროპის გამოცდილება და ამ თოფ-იარაღით შეუდგეს ჩვენის ქვეყნის საქმეს” (ბაქრაძე 2006: 38).

მნიშვნელოვანია ლიტერატურის დანიშნულების ცვლა, რომელიც ილია ჭავჭავაძის და აკაკი წერეთლის სახელებს უკავშირდება. მათ პირველებმა დაამკვიდრეს რომანტიზმისაგან განსხვავებული, ნაკლებად რიტორიკული კრიტიკული რეალიზმი. ლიტერატურის ორიენტირის მკაფიოდ გამოკვეთა და მისი “ერის სამსახურში” ჩაყენება ნაციონალური პროექტის მნიშვნელოვანი ასპექტია.

ქვემოთ გამოვყოფთ საკვლევ პერიოდში ჩამოყალიბებული ქართული ნაციონალური პროექტის (შესაბამისად, ქართული ნაციონალიზმის) ძირითად მიმართულებებს და ემპირიულ მასალას ამ კონტექსტში განვიხილავთ.

გადავიდეთ უშუალოდ საკითხის განხილვაზე და, გარკვეულ

ფაქტობრივ მონაცემებზე დაყრდნობით, შევეცადოთ ქართული ნაციონალიზმის ფენომენის ახსნას. კვლევისას გამოყენებულია კომპარატივისტული (შედარებითი) მეთოდი, რაც აუცილებელი წინაპირობაა პრობლემის სრულყოფილად გააზრებისათვის.

ემპირიული მასალის განხილვა მიზნად ისახავს, ნათელი წარმოდგენა შეგვიქმნას ორ, ჩვენი აზრით, დღემდე მეტ-ნაკლებად ბუნდოვან საკითხზე. ესენია:

1. ქართული ნაციონალიზმის წყარო, ანუ რა კულტურულ საფუძვლებს ემყარებოდა XIX საუკუნის 60-70-იანი წლების საზოგადოებრივი მოძრაობა.

2. ქართული ნაციონალიზმის (ამ ცნების კლასიკური გაგებით) დასაბამი.

ისტორიულ ჭრილში ნაციონალიზმის კვლევის ტრადიციიდან გამომდინარე, ფაქტობრივი მასალა (პუბლიცისტური წერილები, პოეტური და პროზაული ნიმუშები და ა.შ.) ორიგინალურ ტექსტებთან მაქსიმალური მიახლოებით არის გაანალიზებული. მსგავსი მიდგომა დასავლურ სამეცნიერო წრეებში ფართოდ არის გავრცელებული, რადგან მკითხველს ემპირიული საფუძვლის უკეთ აღქმის შესაძლებლობას აძლევს.

§ 1. ენის ფაქტორი

მოდერნისტული თეორიის მიხედვით, ეროვნული თვითშეგნების წარმოქმნისა და განმტკიცების ერთ-ერთ უმთავრეს ფაქტორად ენა მიიჩნევა. კერძოდ, როდესაც ადგილობრივი სალაპარაკო ენა სტანდარტიზებულ, გაზეთებისა და წიგნების ენად იქცევა, ერის ჩამოყალიბების პირველი ეტაპი, როდესაც იგი თავს კულტურულ ერთობად აცნობიერებს, ფაქტობრივად, დამთავრებულად უნდა ჩაითვალოს. მსგავსი პროცესები დასავლეთ ევროპაში რეფორმაციის ეპოქიდან იღებს სათავეს და საბოლოო სახით XIX საუკუნეში წარმოგვიდგება. რეფორმაციის პერიოდში კათოლიციზმსა და პროტესტანტიზმს შორის მიმდინარე რელიგიური ომის დროს, პროტესტანტიზმი ყოველთვის იერიშზე გადასვლის პოლიტიკას ატარებდა, რადგან იცოდა, როგორ გამოეყენებინა თავის სასარგებლოდ მშობლიურ ენაზე შესრულებულ გამოცემათა გასაღების მზარდი ბაზარი, რომელსაც საფუძველს კაპიტალისტური სისტემა უყრიდა. საბოლოოდ, აბსოლუტურად შეირყა ლათინური ენის ავტორიტეტი, წინა პლანზე გამოვიდნენ ადგილობრივი ენები, მკვეთრად გამოვლინდა ლინგვისტური ნაციონალიზმი. ევროპამ გადაიდრო “თხელი საბანი”, რომელიც ლათინურის სახით ჰქონდა გადაფარებული მთელი ამ დროის განმავლობაში. ეს ენა მხოლოდ უმაღლესი არისტოკრატისათვის იყო ხელმისაწვდომი.

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან საქართველოში მიმდინარე მოვლენები აღნიშნულ პროცესებთან გარკვეულ მსგავსებას ამჟღავნებს. 1861 წელს პეტერბურგიდან თბილისში დაბრუნებულმა ილია ჭავჭავაძემ ჟურნალ “ცისკრის” აპრილის ნომერში გამოქვეყნა წერილი “ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძე ერისთავის კაზლოვის შეშლილის თარგმანზედა” (ჭავჭავაძე 1981: 5-30), რაც გახდა დასაბამი თაობათა შორის ცნობილი დაპირისპირებისა. სტივენ ჯონსის შეხედულებით, ეს წერილი არ იყო მოწოდება მხოლოდ სალაპარაკო ენისა და მეტი რეალიზმის დამკვიდრებისკენ

ლიტერატურაში, სინამდვილეში ეს იყო თავდასხმა მთელ ქართულ სოციალურ სტრუქტურაზე, სადაც არისტოკრატია გაბატონებულიყო და მოწყვეტოდა უბრალო ხალხს უამრავი პრივილეგიისა და ენის გამოისობით. ილია ჭავჭავაძის წერილი უფრო სახელმწიფოებრიობის კონცეფციას წარმოადგენდა, რომელიც ხალხის უფლებებზე და კულტურის მისაწვდომობაზე უნდა დაფუძნებულიყო (ჯონსი 2007: 53). ილია გმობდა მწერლობას, რომელიც საეკლესიო, მძიმე, ხელოვნურ ენას ემყარებოდა. მისი მეთაურობით განხორციელდა ენის ცნობილი რეფორმა. ილია გახდა ახალი სალიტერატურო ენის შემომტანი და დამწერგავი. ანტონ კათალიკოსის “ანბანთ თეორეტიკაზე” დამყარებული საეკლესიო, მძიმე ენა (ლათინურის მსგავსად ევროპაში), შეიძლება ითქვას, “თხელი საბნის” სახით ქონდა გადაფარებული ქართულ საზოგადოებას, იგი მცირე ელიტარული ნაწილისათვის იყო ხელმისაწვდომი. ჩვენი აზრით, ქართული ნაციონალიზმის ფორმირებაში, ევროპულის მსგავსად, უმნიშვნელოვანესი როლი ლინგვისტურმა მომენტმა ითამაშა. “ენის კანონმდებელი არის არა “ანბანთ თეორეტიკა”, არამედ ხალხი” (ჭავჭავაძე 1981: 47), – ილია ჭავჭავაძის ეს სიტყვები ნამდვილი ევროპული ნაციონალისტური ლოზუნგია.

მართებული იქნება, აქვე განვიხილოთ ვაჟა-ფშაველას მოსაზრებები აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. მისი აზრით, “მწერლობაზე” პრეტენზიის მქონე ყველა ადამიანს აუცილებლად უნდა ესმოდეს საერო ლიტერატურული ენის საჭიროება, აუცლებლად უნდა ზრუნავდეს ენის “გაუკეთესებასა და გაწმენდაზედ”. ავტორი ფიქრობს, რომ ლიტერატურული ენა ახალია და, შესაბამისად, ტერმინოლოგიურად სუსტი. ყველა საჭირო ფორმა და სიტყვა ხალხშია დამარხული და “ხალხი, ერი დედაა ენისა, იგი ჰბადებს და ჰზრდის ენას, როგორც დედა შვილს”. მწერლები და პუბლიცისტები მოვალენი არიან, ყველა საყურადღებო ხალხური სიტყვა ან ფორმა ლიტერატურულ ენაში შემოიტანონ და დანერგონ, მთავარია, რომ ის ენის ხასიათს და ბუნებას შეესაბამებოდეს. “თუ ენა იშვილებს იმ ფორმას, იმ სიტყვას, ხომ კარგი, თუ არა და, არც არაფერი ამითი

წახდება” (ვაჟა-ფშაველა 1986: 632-633).

ერნესტ გელნერის მტკიცებით, ნაციონალიზმი წარმოიშობა მაშინ, როცა ზოგადი სოციალური პირობები აყალიბებს სტანდარტიზებულ, ჰომოგენურ კულტურას, რომელიც მოიცავს არა მარტო ელიტარულ უმცირესობას, არამედ მთელ მოსახლეობას (გელნერი 2003: 119). ჰომოგენური კულტურის ჩამოყალიბების ერთ-ერთი უმთავრესი საშუალება ერთიანი სალიტერატურო ენაა. გავიხსენოთ ერთი ფაქტი, რომელიც, მართალია, დროითი თვალსაზრისით ცდება საკვლევი პერიოდის ფარგლებს, მაგრამ საყურადღებოა ენის საკითხთან “თერგდალეულების” და, კონკრეტულად, ილია ჭავჭავაძის დამოკიდებულების თვალსაზრისით. ცხრაასიანი წლების დასაწყისში, ი. ჭავჭავაძის ინიციატივით, პირველად ითარგმნა ქართულად ყურანი, რომელიც მუსლიმი ქართველებისთვის იყო გამიზნული. ილიამ მოგვიანებით, მაგრამ მაინც განახორციელა ჩანაფიქრი, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა ქონდა საერთო ნაციონალური კონსოლიდაციისა და ინტეგრაციისთვის. ეს ფაქტი, ასევე, მიუთითებს “თერგდალეულათა” ნაციონალური პროექტის ინკლუზიურობაზე, იგი არ იყო შეზღუდული და რელიგიური ნიშნით დეტერმინირებული.

ენის როლი ქართული ნაციონალიზმის ფორმირებაში უდიდესია. თერგდალეულები მართლწერისა და ანბანის “შემსუბუქებასა და გაადვილებას” საზოგადოების კონსოლიდაციის აუცილებელ პირობად მიიჩნევდნენ. ისინი ნათლად მიუთითებდნენ დროის მოთხოვნასა და ცვლილებათა აუცილებლობაზე, რაც ქართული ნაციონალიზმის “მოდერნულობის” მკაფიო გამოხატულებაა. ილია თვლიდა, რომ ენა ადამიანის მსგავსად იზრდება, ვითარდება და ამ ზრდაში იცვლება კიდევ. ენობრივი ფორმები დროთა განმავლობაში მოძველებული და დრომოჭმული ხდება, ამიტომ უსაფუძვლოა მათი გამოყენების აუცილებლობის მტკიცება.

“თუ მიბრძანებთ, რომ რადგანაც ძველ წიგნებში ხმარებულა, იმიტომ ეხლაც უნდა ვიხმაროთ ეგ ასო, - ეგ უსაფუძვლო ბრძანება იქნება, როგორც უსაფუძვლოა თქვენი რჩევა, რომ ანბანის თეორეტიკა

უნდა ისწავლოთ ხელოვნებისთვისაო... ეს ასოები, რომლების ხმაც გამოითქმება სხვა ასოებითაც, ეგ ასოები სულ ტყუილად არიან ჩვენს ანბანში, თუ სულ არა, უფროსთაგანი მაინც; ტყუილად აგრძელებენ ანბანსა, ამნელებენ მართლწერასა და სხვა არაფერს არ შეგვიძინებენ. თუ მართლა ეგ ასოები არ ისმის ეხლანდელ ენაში, რატომ არ უნდა გადაიგდონ? შემსუბუქება და გაადვილება მართლწერისა და ანბანისა განა ცოტა საქმეა? და თუ ისმის, რატომ მაგ ასოების ხმარების კანონს არ ვეძებთ ენაში, ვისაც შინიდან ფეხი კარში გამოუდგამს და ანბანთ თეორეტიკის გარდა, სხვა რამეც უკითხავს, იმას, რასაკვირველია გაეგება, რომ ახლა მთელი ევროპა ცდილობს ყველაფრის გამარტივებას, გაადვილებას და, სხვათა შორის, ანბანისა და მართლწერისაც” (ჭავჭავაძე 1981: 44-45).

1873 წელს პარიზში, ნიკო ნიკოლაძის თაოსნობით, დაიწყო გაზეთი “დროშის” გამოცემა. აკაკი ბაქრაძეს განხილული აქვს ნიკოლაძის წერილი სიმონ ხუნდაძისადმი, რომელშიც მკაფიოდ ჩანს გაზეთის დაარსების მიზანი. გავეცნოთ წერილის მცირე ფრაგმენტს:

“იმ დროს მე ვმუშაობდი ქართული შრიფტის გამარტივებაზე და ქართული სტამბის მოწყობაზე. ამ ძიების დროს გავცანი ახალ აღმოჩენას, რომელიც ერთობ აადვილებდა ლიტოგრაფიების მოწყობას და ხმარებას, რაც კავკასიის ხალხების არეულ და მოუწყობ ანბანებს საშუალებას მისცემდა, მოეწყოთ გაადვილებული პროპაგანდა ახალი ევროპული აზრების ადგილობრივ ენებზე. ამ მიზნით განვიზრახეთ და კიდევ ავასრულეთ ათი სამაგალითო ფურცელი დაგვებეჭდა “დროშასი”. გაზეთს ვბეჭდავდით ას-ას ცალს, მუქთად ვუგზავნიდით ქართველებს და კავკასიელებს, ვინც გვეგულებოდა ციურისხს, ჟენევაში, ვენაში და სხვაგან ... “ (ბაქრაძე 1989: 98).

ამკარაა, რომ “დროშა” ბეჭდვის ჰექტოგრაფიული წესის ასათვისებლად იცემოდა, თორემ მისი მესვეურები ათი ნომრის გამოცემით არ დაკმაყოფილდებოდნენ. ყურადღებას იქცევს გაზეთის გამოცემის მიზანი, რომელიც ახალი ევროპული აზრების ადგილობრივ ენაზე პროპაგანდას ითვალისწინებდა. აქ, ერთი მხრივ, საყურადღებოა

ინტერესი ევროპაში მიმდინარე პროცესებისადმი, ხოლო მეორე მხრივ, ამ კუთხით ქართული საზოგადოების ინფორმირება ადგილობრივი სტანდარტიზებული ენის მეშვეობით.

ეროვნული კულტურის განვითარება დამყარებულია განათლების, ადმინისტრირებისა და ეკონომიკის სფეროებში ადგილობრივი ენის გამოყენებაზე. ილია ჭავჭავაძე ყოველთვიურ საჟურნალო “შინაურ მიმოხილვაში”, რომელიც 1879 წელის თებერვალში გამოქვეყნდა, ქვეყნის ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად მოსახლეობასა და სახელმწიფო მოხელეებს შორის არსებულ ენობრივ ბარიერს ასახელებდა. ილიას ეს მოსაზრებები კარგად თავსდება მოდერნიზმის ფარგლებში. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ იდეალურ ნიმუშად აქაც ევროპული სისტემა სახელდება. მისი სიტყვით, სახელმწიფო მოხელეების შერჩევის დროს ენის ცოდნას უპირველესი ადგილი უნდა ეჭიროს, სხვა შემთხვევაში, მოხელეს გაუჭირდება, ღირსეულად გაართვას თავი დაკისრებულ მოვალეობას. ეს სახელმწიფოსა და საზოგადოების ურთიერთობის ევროპული მოდელია, სადაც სახელმწიფო სამსახურში ყოფნის ძირითადი საფუძველი ადგილობრივი ენის ცოდნაა. ილია ჭავჭავაძე ასახელებდა ინგლისისა და მისი კოლონიის, ინდოეთის მაგალითს და მიიჩნევდა, რომ საქართველოში, ამ კუთხით, რადიკალურად განსხვავებული ვითარება იყო. “ჩვენში კი სულ სხვასა ვხედავთ. აქ არამც თუ მოხელისაგან თხოულობენ, რომ აქაური ენები იცოდნენ, არამედ თითონ აქაურებისათვისაც კი ამოაკვეთინეს ფეხი აქაურს ენებს აქაურის სასწავლებლებიდან. იქ, საცა ჩვენის ხალხის მწყემსნი იზრდებიან, ჩვენის ხალხის მასწავლებელნი, - მაგალითებრ სასულიერო და საოსტატო სემინარიაში, იქიდანაც კი გამოდევნეს ჩვენი ენა”. ავტორი იმედოვნებდა, რომ ხელისუფლება ყურად იღებდა ამ პრობლემას და ეცდებოდა ხარვეზების აღმოფხვრას (ჭავჭავაძე 1984: 816-817).

ამავე წერილში ილია წუხდა ეგრეთ წოდებული “მაღალი საზოგადოების” მხრიდან საკუთარი ენისადმი უდიერად მოპყრობის გამო. მისი ეს მოსაზრება მკვეთრად ნაციონალისტურ ხასიათს

ატარებდა. ილია აღნიშნავდა, რომ ეგრეთ-წოდებული მაღალი საზოგადოება, განსაკუთრებით ქალაქებში, თავილობდა მშობლიურ ენაზე საუბარს. “ნათქვამია, თევზი თავიდან აყროლდებაო, სწორედ ეგრე მოგვდის ჩვენც, ჩვენს ეგრეთ-წოდებულ მაღალ საზოგადოებას თუ დავაკვირდებით”. არისტოკრატიულ ფენას არ ესმის ქართული სიტყვიერების სიმდიდრე და ყოველივე გადაავიწყდა, რაც ენის ღირსებას წარმოადგენს. “ჩვენი აზრი ჩვენის ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენის ენით აღარ თბება” (ჭავჭავაძე 1984: 818).

უმნიშვნელოვანესია ქართული (ქართულენოვანი) თეატრის გარშემო მიმდინარე მოვლენები. ქართველი საზოგადო მოღვაწეები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ თეატრს და მის როლს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამის დასტურია ილია ჭავჭავაძის ზემოთმოყვანილი წერილი. ამ პერიოდში, XIX საუკუნის სამოცდაათიანი წლების ბოლოს, დიმიტრი ყიფიანის თაოსნობით, იწყება მოძრაობა ქართულენოვანი თეატრის ჩამოყალიბებისათვის (“სცენის გამართვისათვის”), სადაც დაიდგმებოდა შექსპირის, მოლიერის და სხვათა ნაწარმოებები. აქვე უნდა აღინიშნოს დიმიტრი ყიფიანის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა. 1879 წელს ყალიბდება ქართულენოვანი თეატრის დასი. სწორედ ამ მოვლენებს ეხმაურება ილია ჭავჭავაძე. მისი აზრით, სავალალო და სამარცხვინო მდგომარეობაში ჩაყენებული ქართული ენისათვის სცენა “სწორედ ცის ნამია დამქკნარის ყვავილისათვის”. ილია დიდ მადლობას უხდის იმ გულუხვ ქართველებს, რომლებიც ფინანსურად დაეხმარნენ აღნიშნულ საქმეს. იგი სცენას უდიდეს მნიშვნელობას ორი მიზეზის გამო ანიჭებს: “პირველი – რომ მართლა განმწმენდელი იყოს ჩვენის ცხოვრებისა, ჩვენის ჭკუისა და გულის განმანათლებელი და მწვრთნელი, და მეორე – იგი უნდა იქმნას იმ ადგილად, სადაც *ჩვენი ენა ფეხზედ უნდა წამოდგეს მთელის თავის შვენებითა და სიმდიდრითა*” (ხაზი ჩვენია - ი. ჩ.). რუსული კოლონიალიზმის პირობებში ქართველ ხალხს საკუთარ ენაზე თვითგამოხატვის მწირი საშუალებები აქვს, ამიტომ ქართულ სცენას, ზემოთ აღნიშნული ორი მიზეზის გამო, უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება (ჭავჭავაძე 1984: 818-820). როგორც

ზემოთ აღნიშნა, ნაციონალიზმი, კოლონიზებული საზოგადოების პირობებში, ხშირად სიმბოლური სახით ვლინდება. თეატრალური წარმოდგენები ნაციონალური გრძნობების სიმბოლურად გამოხატვის კარგ საშუალებას წარმოადგენდა.

1872 წელს გაზეთ “კავკაზის” დამატებად გამოქვეყნდა გიორგი კონსტანტინეს ძე მუხრანბატონის ბროშურა, რომელშიც ავტორი წერდა, რომ ადამიანის ბუნებრივი და თანდაყოლილი თვისებაა ლტოლვა, მისწრაფება სულიერი და მატერიალური სრულყოფისაკენ. იარაღი, რითაც სულიერი და მატერიალური სრულყოფა მიიღწევა, არის ცოდნა-განათლება. მისი მიღების საშუალება კი ენაა. მაგრამ მცირერიცხოვანი ხალხების ენებს არა აქვთ უნარი, ძალა, ღონე, აითვისონ თანამედროვე ცოდნა. ისინი არ გამოდგებიან განათლების მიღების საშუალებად. თანამედროვე ცოდნას სრული სახით და მთლიანად ფლობს მხოლოდ მრავალრიცხოვანი ხალხების ენები, მხოლოდ ამ ენების საშუალებით შეუძლია ადამიანს ჭეშმარიტი განათლების მიღება, ცოდნის შეძენა (ევროპაში ასეთ ენებად მუხრანბატონს მიაჩნდა ინგლისური, ფრანგული, ესპანური, იტალიური, რუსული, გერმანული). რაკი ასეა, მცირერიცხოვანი ხალხების ენებს სხვა არაფერი დარჩენიათ, გარდა მრავალრიცხოვანი ხალხების ენებთან შერწყმისა და გაქრობისა. მართალია, ეს მტკივნეულია, მაგრამ აუცილებლობაა. გვინდა თუ არა, უნდა შევეგუოთ მას. თუ მცირერიცხოვანი ხალხები თავიანთ მშობლიურ ენებს ჩაებლაუჭებიან, არ დათმობენ, მაშინ მათ გარდაუვალი ჩამორჩენა ელით, რადგან ცოდნა-განათლებით ვერ გაუთანაბრდებიან მრავალრიცხოვან ხალხებს. მარადიული ჩამორჩენილობა, სულიერი და მატერიალური სიდუხჭირე გაცილებით უფრო დიდი და ხანგრძლივი ტანჯვაა, ვიდრე იმ ენის დაკარგვა, რომელიც არაფერში გარგიათ (ბაქრაძე 1989: 113-114).

მუხრანბატონის შეხედულებების გამოქვეყნებას “თერგდალეულების” მძაფრი რეაქცია მოყვა. ამა თუ იმ სახით, ბევრმა უპასუხა ავტორს. ასევე მკვეთრად დაისვა საკითხი, თუ სად უნდა ემუშავა ქართველ მოღვაწეს და რომელი ენით უნდა

ეწერა. მუხრანბატონის პასუხად, 1879 წლის 29 ოქტომბერს სერგი მესხმა გამოაქვეყნა წერილი “ჩვენი მეცნიერები”, რომელშიც მას ზემოაღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით პრინციპული პოზიცია ეკავა. ს. მესხს მიაჩნდა, რომ ყოველი ადამიანის უფლებაა, მისთვის სასურველი და სასიამოვნო საქმე აკეთოს, რომელიც მის ხასიათს შეესაბამება, თუმცა “მამულის ყოველ ნამდვილ შვილს ყველაზე პირველად თავის სასიამოვნო და სასარგებლო შრომით ის უნდა მიაჩნდეს, რაც ამ მამულისათვის სასარგებლო და გამოსადეგია. კერძოობით მიდრეკილება, საკუთარი პიროვნული სიამოვნება ხშირათ უნდა დაივიწყოს, თუ ეს საზოგადო სამშობლოს სარგებლობასთან არ თავსდება”. ყოველი განათლებული ადამიანი საკუთარ სამშობლოში უნდა მოღვაწეობდეს და საკუთარ ხალხს უნდა ემსახურებოდეს. ამას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნისთვის და მისი განვითარებისთვის. თუ საზოგადოების განათლებულმა ნაწილმა ქვეყანა დატოვა და უცხოეთში განაგრძო მოღვაწეობა, ეს დიდად დააზარალებს ქართულ საქმეს. “ჩვენ ვამბობთ, რომ ყოველი კაცი იქ უნდა ცხოვრობდეს, იქ უნდა მოქმედებდეს და მუშაობდეს, სადაც იმის მუშაობა უფრო სასარგებლო, უფრო ნაყოფიერი იქნება, და რადგანაც ყოველი კაცის მუშაობა იქ უფრო ნაყოფიერი და სასარგებლოა, სადაც ის დაბადებულა, სადაც ის ყველა გარემოებას იცნობს, ამის გამო ყველა თავის სამშობლოში უნდა მუშაობდეს” (ბაქრაძე 1989: 115-116).

ნათელია, რომ სერგი მესხის ეს მოსაზრება მკაფიოდ ნაციონალისტურ ხასიათს ატარებს და გარკვეულ შესაბამისობას ამჟღავნებს ნაციონალიზმის ერთ-ერთ ძირითად საბაზისო მტკიცებულებასთან, რომლის მიხედვით იმისათვის, რომ თავისუფალი იყოს, ყოველი ინდივიდი ნაციას უნდა ეკუთვნოდეს. ასე მარტო სერგი მესხი არ ფიქრობდა. ეს თეგდალეულთა უმრავლესობის აზრი იყო, მათ შორის, ილიას და აკაკის.

უნდა აღინიშნოს, რომ განხილულ საკითხთან დაკავშირებით ნიკო ნიკოლაძის პოზიცია შედარებით განსხვავებულია, თუმცა მასში ნათლად არის გამოხატული ნაციონალისტური მისწრაფებები.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ქართველი ახალგაზრდობა ორ ნაწილად იყოფა. უმრავლესობას საკუთარი კერძო მიზანი და მისწრაფება აქვს და მხოლოდ საკუთარ თავზე ფიქრობს. ასევე არსებობს მცირე ნაწილი, რომელიც პირველ ადგილზე საკუთარ საზოგადოებას და ქვეყანას აყენებს. ავტორი მიიჩნევს, რომ იმას, თუ სად ცხოვრობს უმრავლესობის წევრი, არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ქვეყანას მისგან სარგებელი არ ელოდება.

“ქვეყანასა და საზოგადოებას იმათგან არავითარი ხეირი არ მოელის, გინდ შორაპანში იცხოვრონ, გინდ პარიჟში. ყველგან და ყოველთვის ესენი მუქთა მჭამელები და უხეირო წევრები იქნებიან თავთავიანთი ქვეყნისათვის”. მაგრამ, ამავე დროს, სადაც არ უნდა იყოს მეორე, მცირე ნაწილის წარმომადგენელი, ყველგან დიდ სარგებლობას მოუტანს საკუთარ ქვეყანას, თუ სურვილის გარდა, ნიჭი, ცოდნა და ძალაც ხელს უწყობს. “სიბრიყვეა, ერთი რომელიმე ურიგო და უნიჭო კაცი თფილისის მოედანზე უსარგებლოთ დაეთრეოდეს და თან ვინმე მშრომელს და ხეირიან პირს, რომელიც პარიჟის ბიბლიოთეკაში შრომობს, მამულის უსიყვარულობას აბრალებდეს მარტო იმისათვის, რომ საქართველოში ჩემსავით უსარგებლოთ რატომ არ დადოლიალობსო სადაც გინდათ იშრომეთ, სადაც გსურდეთ ისწავლეთ, რაც გინდათ ჰქენით, ოღონდ კი თქვენი მამული გიყვარდეთ, ოღონდ კი მის სასარგებლოთ იშრომეთ, ოღონდ კი მისი მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე, მისი სახელის გადიდებაზე, მისი კეთილდღეობის მოახლოვებაზე იმაცადინეთ”.

ნიკო ნიკოლაძისთვის მნიშვნელოვანია, თუ როგორი იქნება საქართველოს საერთაშორისო იმიჯი, განსაკუთრებით ევროპის თვალში, სადაც საქართველოზე არცთუ სახარბიელო წარმოდგენა აქვთ. ნ. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს საქართველოში მოღვაწეობის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას, თუმცა ქვეყნისთვის სასარგებლოს მის ფარგლებს გარეთ საქმიანობაშიც ხედავს.

საქართველო რუსეთის იმპერიის კოლონიას წარმოადგენს, ნიკოლაძე ამ ობიექტური, სამწუხარო რეალობიდან გამოდის და თვლის, რომ საკუთარი ქვეყნის მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად

აუცილებელია ქართველები წერდნენ როგორც რუსულ, ასევე ევროპულ ენებზე, “აგებინებდნენ რუსეთს და ევროპას ჩვენს ხასიათს, ჩვენს მდგომარეობას, მიმართულებას, სურვილს, ლხინსა და დარდს ...” აქვე იგი ხაზს უსვამს ქართული ენის მნიშვნელობას ხალხის გასანათლებლად და მისი თვითშეგნების ასამაღლებლად, თუმცა საერთაშორისო კონტექსტის გათვალისწინებით. საქართველო ისეთ მდგომარეობაშია, რომ მხოლოდ ამგვარმა “ორმაგმა შრომამ” შეიძლება მოიტანოს სასურველი შედეგი. ნიკო ნიკოლაძე მაგალითისთვის ასახელებს ცალკეულ პიროვნებებს როგორც ქართული, ასევე მის ფარგლებს მიღმა სივრცეებიდან (ილია ჭავჭავაძე, ჯორჯ ვაშინგტონი), რომლებმაც, მიუხედავად უცხო ენაზე განათლების მიღებისა და ამ ენის ცოდნისა, დიდი სამსახური გაუწიეს საკუთარ ქვეყანას (ნიკოლაძე 1997: 166).

ნიკო ნიკოლაძე თავისი თეორიული მოსაზრებების შესაბამის პრაქტიკულ საქმიანობას ეწეოდა მთელი ცხოვრების მანძილზე. იგი წერდა ქართულად, რუსულად, ფრანგულად, თანამშრომლობდა ქართულ, რუსულ, ევროპულ პრესაში, ეხმაურებოდა ყველაფერს, რაც მის დროს ხდებოდა.

ზემოთ ყურადღება გავამახვილეთ იმ ფაქტზე, რომ ნიკო ნიკოლაძის შეხედულებები, განხილულ საკითხთან მიმართებაში, ზოგიერთი სხვა თერგდალეულის (მაგ. სერგი მესხის) მოსაზრებებისაგან განსხვავებულია, თუმცა ეს არ ცვლის მის ნაციონალისტურ ხასიათს. ამის დასტურად საჭიროდ მივიჩნევთ, მოვიტანოთ ამონარიდი ნიკო ნიკოლაძის ცნობილი პუბლიცისტური წერილიდან “სალამი”, რომელიც ავტორმა ევროპაში რამდენიმეწლიანი ცხოვრების შემდეგ გამოაქვეყნა:

“მას აქეთ, რაც ჩემს თავს ვიცნობ, მე ერთი წადილის მეტი არ მქონია, ერთი ღმერთის გარდა სხვისთვის თაყვანი არ მიცია ... მე შენ მიყვარდი, შენ მწამდი, შენ გამსახურებოდი, ავით თუ კარგათ, როგორც შემეძლო, როგორც ჭკუა მიჭრიდა. მე შენ მიყვარდი, როგორც ჩვენი ქვეყნის კაცი, ჩემი თანამემამულე და ძმა, როგორც ისეთი პირი, რომლის ბედი და უბედობა, რომლის ავი და კარგი,

ჩემი პირადი ბედი და უბედობა, ჩემი საკუთარი ავი და კარგი მეგონა. მე დამივილია მთელი ევროპა და ბევრ ჩინებულ ქვეყნებში ბევრ აღმტაც საზოგადოებაში გამიტარებია თვეები და წლები, მაგრამ ყველგან და ყოველთვის, სადაც კი ვყოფილვარ, ერთი საგანი მქონია: შენთვის დამზადება, შენთვის სამსახური, შენი სარგებლობა. არც საფრანგეთის ამღელვებელ და აღმტაცებელ ცხოვრებას, არც პეტერბურლის განსაცდელით მიმზიდველ საზოგადოებას, არც იტალიის მშვენიერებას, არც შვეიცარიის თავისუფლებას, არასოდეს, არც ერთი წამის განმავლობაში, არ მოუხიბლავს ჩემი გრძნობა და გული, არ შეუცდენივარ და არ მიუხიდივარ, თუმცა ახალგაზრდა კაცის გულზე გვარიანი გავლენა აქვს იქაური დიდი სახელის და დიდ გავლენის იმედს ... იმის მაგიერ, რომ იქაურს ცხოვრებას მივებირე და სხვებისავით დამევიწყა ჩვენი ერთი ნამცეცა ქვეყანა, ჩვენი ყველასაგან უცნობი ხალხი, მე ნიადაგ შენზე ვფიქრობდი, რომ სადმე, როგორმე, სადაც კი ყოფილიყო შენთვის ცოტაოდენი სარგებლობა მაინც მომეტანა ... სხვაგან და ჩვენში მწერალი და გაჩუმებული ნიადაგ შენი ერთგული და შენი მსახური ვიყავი” (ნიკოლაძე 1997: 94).

ეს სიტყვები მკაფიოდ ნაციონალისტურ ხასიათს ატარებს და იგი მხოლოდ საზოგადოების ნაციონალისტურად განწყობილ ლიდერს შეეძლო დაეწერა, მიუხედავად იმისა, რომ ნიკოლაძე, ევროპული განათლებიდან და დასავლეთში ცხოვრების გამოცდილებიდან გამომდინარე, თერგდალეულთა ზოგიერთ წარმომადგენელთან შედარებით, რამდენადმე განსხვავებულად ხედავდა ქართველი ერის ეროვნული ინტერესების რეალიზების პერსპექტივას.

ზემოთქმულიდან ნათლად იკვეთება, რომ XIX საუკუნის 60-იან წლებში ჩამოყალიბებული ქართული ნაციონალური პროექტის ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებელს ენის რეფორმირება, მასთან დაკავშირებულ პრობლემებზე ყურადღების გამახვილება და ერთიანი სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისკენ სწრაფვა წარმოდგენდა. კონკრეტულ საკითხებში “თერგდალეულთა” ცალკეული წარმომადგენლების გასხვავებული პოზიციების

მიუხედავად, ყველა მათგანი თანხმდებოდა საზოგადოების კონსოლიდაციისთვის ადგილობრივი ენის მნიშვნელობაზე.